

Лекція 4. Право на справедливий судовий розгляд та право на ефективний засіб юридичного захисту у практиці ЄСПЛ

Перелік питань

1. Вступ. Значення прав на справедливий судовий розгляд і ефективний засіб юридичного захисту
 2. Право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 Конвенції)
 3. Право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13 Конвенції)
 4. Статистика та рейтинги ЄСПЛ
 5. Проблеми та виклики реалізації зазначених прав
- Висновки

У сучасному демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд є однією з найважливіших гарантій захисту прав і свобод людини. ➔

- Це право забезпечує рівність усіх перед законом, неупередженість суду, відкритість судового процесу, дотримання розумних строків та презумпцію невинуватості.
- Водночас право на ефективний засіб юридичного захисту надає людині можливість виправити порушення ще на національному рівні, не звертаючись відразу до міжнародних інстанцій. Воно покликане гарантувати наявність реального механізму відновлення справедливості у випадку, якщо державні органи порушили права особи.
- Таким чином, ці два права тісно взаємопов'язані: справедливий суд є змістом, а ефективний засіб захисту — процедурним інструментом реалізації правосуддя.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював, що саме ці права становлять основу верховенства права.

Згідно зі статистики звернень до Європейського суду з прав людини можна простежити, за розглядом порушення яких саме статей Конвенції найчастіше звертаються українці:

1. Право на справедливий суд (ст. 6).

2. Заборона катувань (ст. 3).

3. Право на життя (ст. 2).

4. Право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13).

5. Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11).

6. Захист права власності (ст. 1).

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

СТАТТЯ 6. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

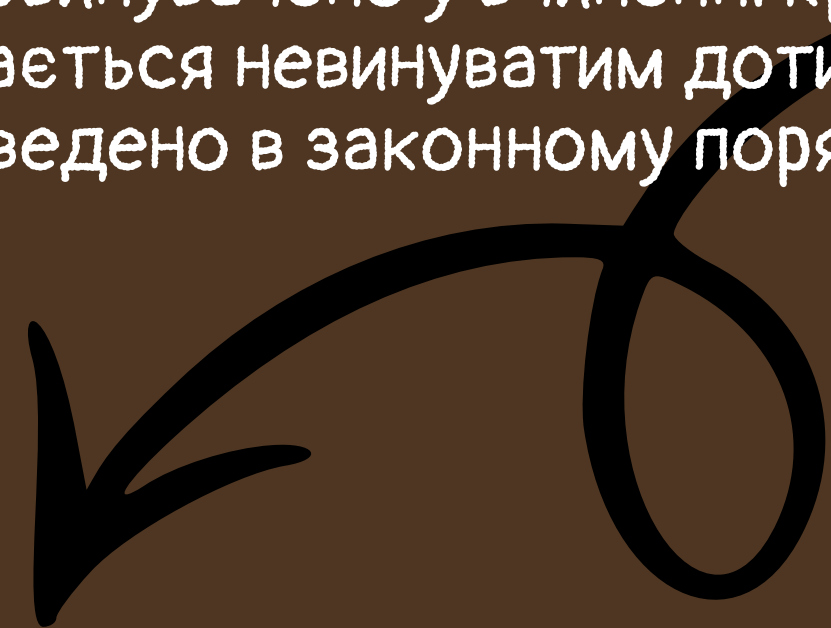
1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

СТАТТЯ 6. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

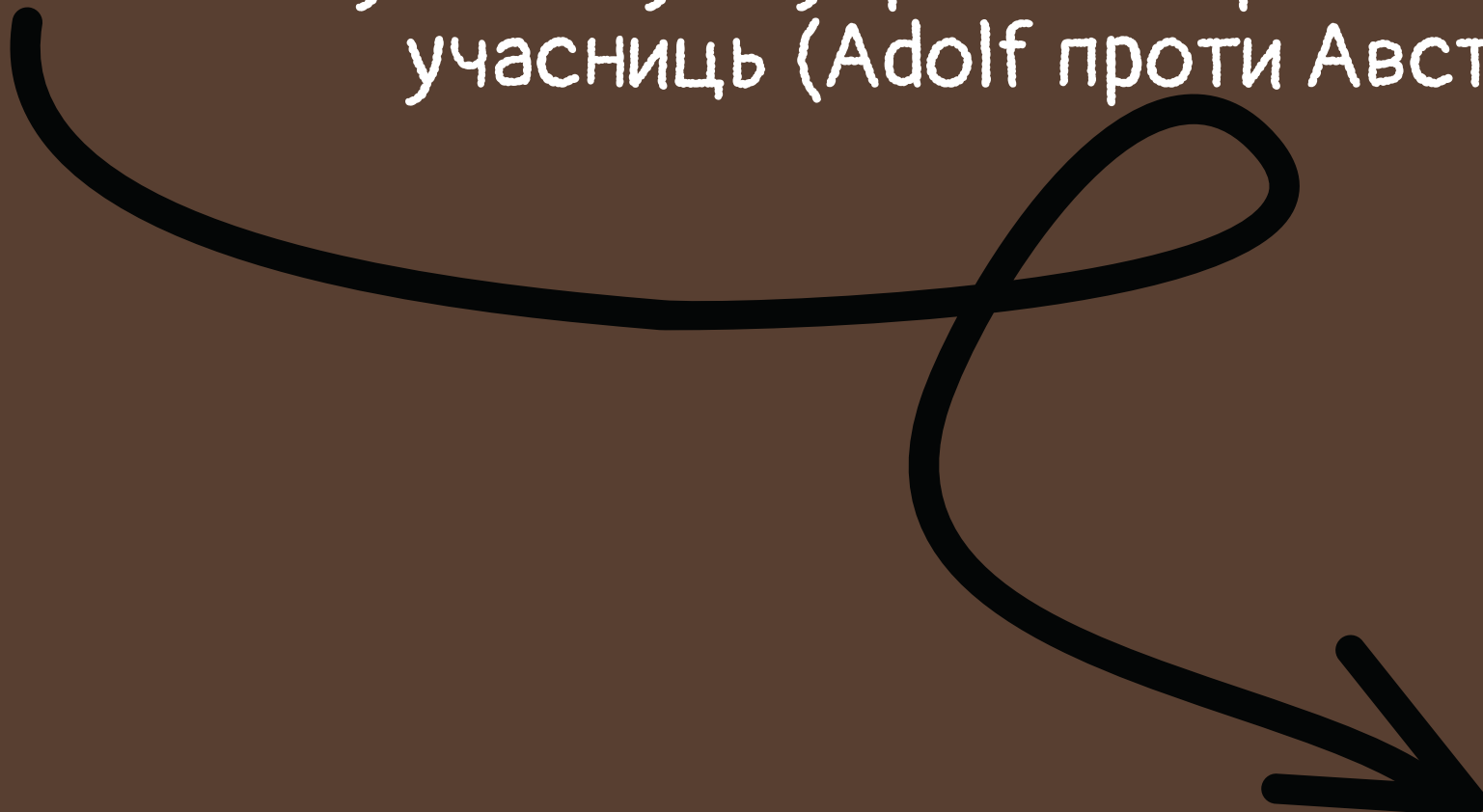
2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

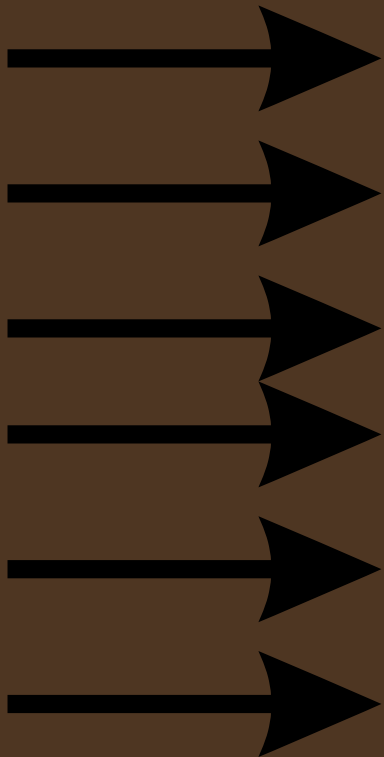
- а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту;
- в) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- д) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.

1. Поняття «кримінальне обвинувачення» має «автономне» значення, котре не залежить від класифікації, що застосовується у внутрішньо-правових системах Держав-учасниць (Adolf проти Австрії, § 30).

2. Поняття «обвинувачення» слід розглядати з точки зору Конвенції. У такому випадку його можна визначити як «офіційне повідомлення відповідного державного органу, яке висловлює підозру у скоєнні кримінального правопорушення»; це визначення залежить також від наявності чи відсутності «важливих наслідків для становища [підозрюваного]» (Deweert проти Бельгії, §§ 42 і 46; Eskiné проти Німеччини, § 73). Тому Суд постановляв, що особа, яка була

Ключовими принципами статті 6 Конвенції є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд. Виходячи з конструкції ч.1 ст.6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист:

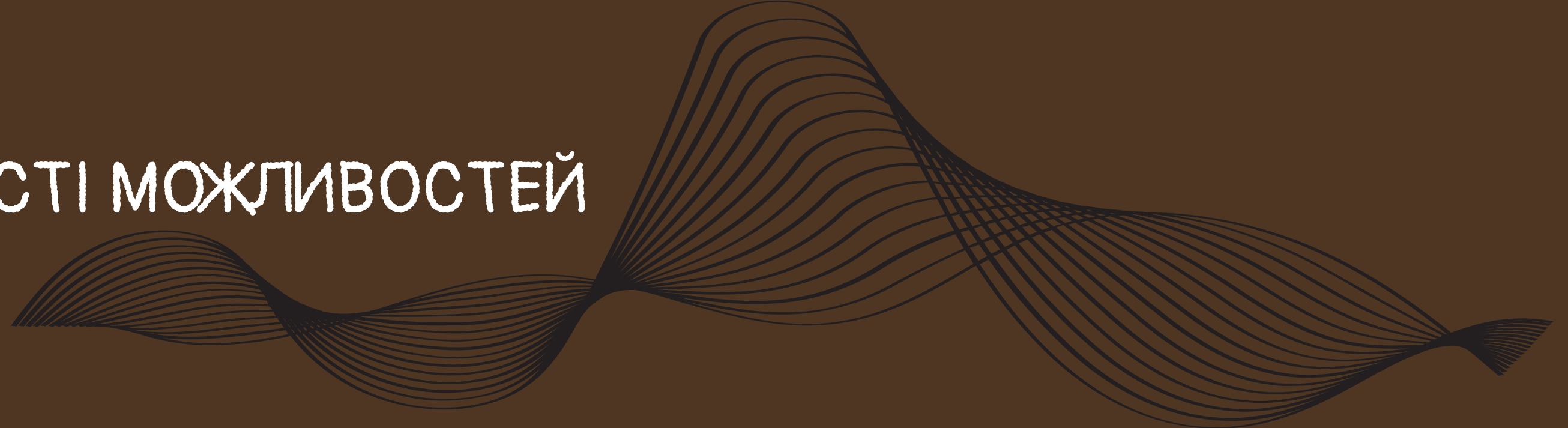
-
- 1) право на розгляд справи;
 - 2) справедливість судового розгляду;
 - 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення;
 - 4) розумний строк розгляду справи;
 - 5) розгляд справи судом, встановленим законом;
 - 6) незалежність і безсторонність суду.

ПРАВО НА ДОСТУП ДО СУДУ

В своїй практиці, Суд неодноразово зауважував, що дане право не є абсолютним, а відповідно може бути піддане певним обмеженням, адже вимагає регулювання з боку держави, відповідно держави в вирішенні цього питання мають певну свободу. Проте Суд, як остання інстанція, має перевірити дотримання вимог Конвенції, переконатись що право доступу до суду не було обмежено таким чином, що нанівець зводиться вся його суть. також, обмеження в доступі до суду не буде відповідати ч. 1 ст. 6, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою (див. Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany).

Поняття справедливого судового розгляду та доступу до суду Європейський суд розуміє з урахуванням принципу юридичної визначеності, що передбачає дотримання принципу *res judicata*: рішення суду (останньої інстанції) має бути обов'язковим та остаточним («Трегубенко проти України», «Науменко проти України», «Полтораченко проти України» та «Тімотієвич проти України».)

ПРИНЦИП РІВНОСТІ МОЖЛИВОСТЕЙ

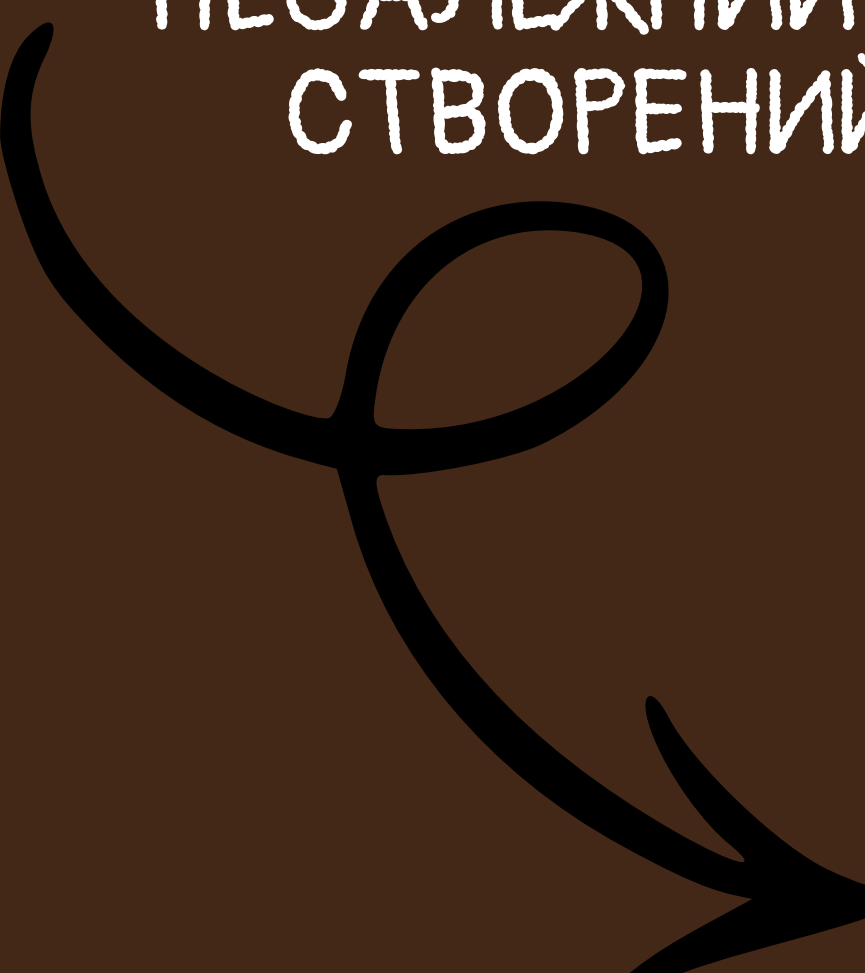

Одним з найважливіших принципів ч. 1 ст. 6 є принцип «рівності можливостей», в відповідності до якого кожна з сторін під час розгляду справи повинна володіти рівними можливостями та не мати якихось вагомих переваг над опонентом.

В основі даного пункту лежить принцип змагальності, згідно з яким кожна із двох сторін у судовому процесі має право отримувати інформацію про факти та аргументи, якими володіє інша сторона, а також користуватись однаковими можливостями надання відповіді іншій стороні.

Порушення цього права зафіксоване у справі «Коваль проти України», «Білуха проти України».

НЕЗАЛЕЖНИЙ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ СУД, СТВОРЕНИЙ НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ

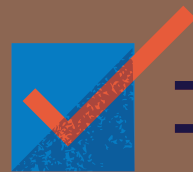
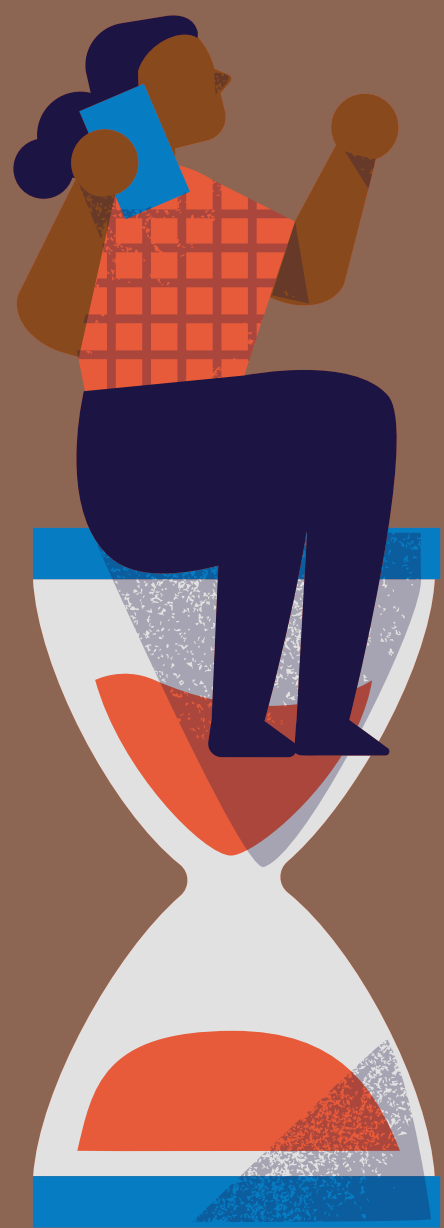

Наступною гарантією, що закріплена ч. 1 статті 6 Конвенції є незалежність та безсторонність судової влади. Принципи, за якими суд можна було б визначити як безсторонній, були визначені Судом у багатьох справах.

Всі дії держави, котрі спрямовані на вплив на судове розслідування піддавалися осуду Європейським судом з прав людини. Йдеться як про право суддів самотійно ухвалювати рішення у справах, так і про неможливість довільно розмежовувати повноваження судів і різного типу адміністративних утворень державою. В основі даного положення лежить принцип поділу влади.

Даний пункт розглядався в справі «Сокурєнко та Стригун проти України» та «Совтрансавто-Холдинг проти України».

«РОЗУМНІ СТРОКИ»

Ще однією з гарантій справедливого суду є розгляд справи в «розумні строки». В залежності від того, цивільні, чи кримінальні справи розглядаються даний критерій варіюється. Факторами котрі Комісія та Суд беруть до уваги, з'ясовуючи, чи відповідає судова процедура стандартам «розумного строку» є:

- складність справи
- підхід органів влади до розгляду конкретної справи
- окремі аспекти поведінки заявника, що могли вплинути на продовження строку розгляду,
- обставини, які виправдовують більш тривалий строк судового розгляду .

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

ПУБЛІЧНІСТЬ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ

У ст. 6 Конвенції передбачається право кожної людини на те, що розгляд її справи буде відбуватися публічно.

Публічний характер розгляду справи спрямований на захист особи від таємного, не підконтрольного суспільству відправлення правосуддя. З іншого боку, публічність є важливим інструментом, який сприяє зміцненню довіри до діяльності судової системи. Вимога публічності поширюється як на процес розгляду справи, так і на проголошення судового рішення.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

В ч. 2 ст. 6 міститься положення про презумпцію невинуватості, котра в розумінні Суду тлумачиться таким чином: «без доведення попередньої вини обвинуваченого згідно з законом і, зокрема, без надання обвинуваченому можливості скористатися правом на захист, судові рішення відносно нього породжує відчуття, що обвинувачуваний є справді винним».

Тобто, людина, котру звинувачують у вчиненні злочину, не може вважатися винною, доки її вина не буде доведено у встановленій законом процедурі, при цьому не обмежуючи її в правах.

Також Судом визнано, що працівники суду не можуть допускати висловлювань про вину особи, доки не буде ухвалене рішення про визнання її винною.

Основні причини порушення ст. 6 Конвенції

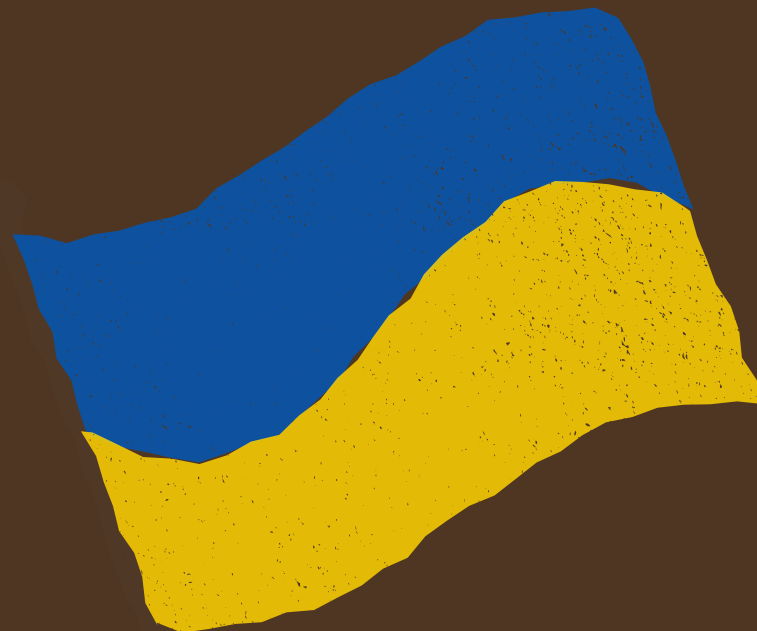
- Перевантаженість судів — велика кількість справ і нестача суддів спричиняють затримки у розгляді.
- Низький рівень довіри до суддів — сприйняття судової влади як залежної або корумпованої.
- Складні та тривалі процедури — надмірна формалізація процесів, що ускладнює доступ до правосуддя.
- Бюрократичні перепони — складність подання скарг і надмірні вимоги до документів.
- Невиконання судових рішень — навіть після ухвалення рішення воно не завжди реалізується на практиці.
- Недостатнє фінансування — нестача ресурсів для ефективної роботи судів і забезпечення умов для незалежності.
- Відсутність контролю за строками — немає дієвих механізмів, що гарантують розгляд справ у розумний строк.

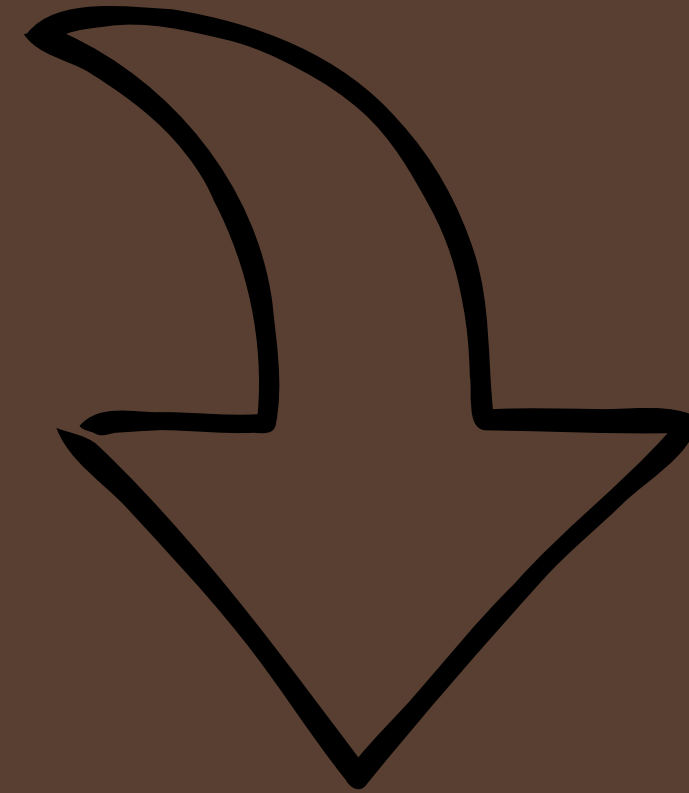
ГАРАНТУВАННЯ УКРАЇНОЮ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

30 березня 2006 року набув чинності Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Зазначений Закон встановлює обов'язкове здійснення юридичної експертизи всіх законопроектів, а також підзаконних нормативних актів, на які поширюється вимога державної реєстрації. Також Законом передбачено здійснення перевірки чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І
ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД
СТАТТЯ 13. ПРАВО НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО
ЗАХИСТУ

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції,
було порушено, має право на ефективний засіб
правового захисту в національному органі, навіть якщо
таке порушення було вчинене особами, які
здійснювали свої офіційні повноваження.

Так, у пункті 145 рішення від 15.11.1996 у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» Європейський суд з прав людини зазначив, що згадана норма гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни.

Отже, «ефективний засіб правового захисту» у розумінні статті 13 Конвенції повинен забезпечити поновлення порушеного права і одержання особою бажаного результату; винесення рішень, які не призводять безпосередньо до змін в обсязі прав та забезпечення їх примусової реалізації, не відповідає розглядуваній міжнародній нормі.

Стаття 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності небезпідставної заяви за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування.

Зміст зобов'язань за статтею 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією.

Тим не менше, засіб захисту, що вимагається згаданою статтею, повинен бути ефективним як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недовглядом органів влади відповідної держави (п. 75 рішення Європейського суду з прав людини у справі Афанасьєв проти України від 05.04.2005 (заява No 38722/02)).

4. СТАТИСТИКА ТА РЕЙТИНГИ ЄСПЛ

Станом на 1 січня 2025 року в ЄСПЛ було на розгляді 60 350 справ щодо всіх країн. Наразі Україна посідає третє місце за кількістю цих справ після Туреччини та РФ. Кількість справ у ЄСПЛ проти України становить 7703 (12,7% загальної кількості).

До 7 березня 2025 року Україна мала на виконанні 2296 рішень Європейського суду з прав людини. У 1421 справі виконання закрито. Серед невиконаних залишалися 109 рішень, які визначено як провідні справи ("Leading cases").

“Це справи, які визначають, де державі потрібно зробити системні заходи загального характеру, тобто виправити ситуацію. Умовно кажучи, можна сказати, що є понад 100 системних проблем, які потрібно виправити, чого держава довгий час не робить”, – зазначив програмний директор Центру громадянських свобод.

- Серед проблем, які перебувають на виконанні, декілька, які є найбільш кричущими. Зокрема:
- невиконання рішень національних судів (група справ “Іванов / Бурмич”);
 - неправомірне поводження з боку поліції і відсутність ефективного розслідування;
 - неналежні умови тримання під вартою, відсутність належної медичної допомоги, проблеми законності тримання під вартою;
 - незалежність судової влади, ефективність здійснення правосуддя, включно з надмірною тривалістю судових проваджень.

ZMINA

НОВИНИТЕКСТИІНСТРУКЦІЇКОЛОНКИАНОНСИТЕСТИRU

Україна має виконати понад 100 провідних рішень ЄСПЛ: яких системних проблем вони стосуються

Дата: 02 Червня 2025

fX

A+ A-

Щоб отримувати корисні матеріали, підпишіться на розсилку

Підписатися

Україна має виконати понад 100 провідних рішень Європейського суду з прав людини. Серед них “кричущі” проблеми – невиконання рішень національних судів, неправомірне поводження з боку поліції та умови тримання під вартою.

Про це розповів керівник відділу Департаменту виконання рішень ЄСПЛ Директорату прав людини та верховенства права Ради Європи **Павло Пушкар** під час обговорення на тему “Реформи прав людини, необхідні нам для вступу в ЄС”, передає ZMINA.

Онлайн-виступ Павла Пушкаря

Пропоную розглянути деякі з рішень:

1. Стаття 6 Конвенції (право на справедливий суд).

ORALENKO v. Ukraine — у цій справі заявник, посилаючись на порушення ст. 6 Конвенції, стверджував, що йому було відмовлено в доступі до адвоката на початку провадження, що раніше допитаний свідок не був допитаний під час остаточного повторного розгляду справи, і що судовий розгляд був надмірно тривалим.

ЄСПЛ зазначив, що національні суди достатньо усунули недолік, спричинений недотриманням права заявника на адвоката під час складання ним «явки з повинною». У своїх рішеннях, ухвалених під час повторного розгляду справи, суди не спиралися на цю заяву, і піддали твердження заявника щодо обставин, за яких він зробив зізнання, ретельній перевірці, перш ніж відхилити їх.

Тому ознак порушення ст.6 Конвенції у справі заявника не було.
Натомість, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції через надмірну тривалість провадження.

Стаття 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) та стаття 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту).

KORNIYETS AND OTHERS v. Ukraine — відома справа про так звані "невідкладні обшуки" , які проводилися без ухвали слідчого судді наступним судовим контролем.
У цій справі ЄСПЛ констатував низку недоліків, зокрема те, що національне законодавство не передбачає участі особи , в якій проводився обшук, у засіданні з розгляду клопотання про наступний судовий контроль, а також недоліком визнано неможливість апеляційного оскарження відповідної ухвали слідчого судді.

За таких обставин ЄСПЛ вважав, що на момент розгляду справи заявники не мали у своєму розпорядженні ефективного національного засобу правового захисту.

Порушення статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту) у поєднанні зі статтею 8 Конвенції щодо всіх заявників.

5. Проблеми та виклики реалізації зазначених прав

- Затягування судових процесів
Неналежна організація судочинства, нестача суддів та перевантаження справами призводять до тривалого розгляду — що суперечить вимозі «розумного строку» (ст. 6 Конвенції).
- Невиконання судових рішень
Навіть після ухвалення рішення воно частково не виконується своєчасно або повністю, особливо щодо державних органів чи підприємств.
- Нестача ресурсів і кадрових проблем
Обмежене фінансування судової влади, низький рівень зарплат, відтік кадрів знижують якість і незалежність правосуддя.
- Недостатній доступ до правової допомоги
Не всі громадяни мають можливість скористатися кваліфікованим захистом через високу вартість адвокатських послуг чи обмежений доступ до безоплатної правової допомоги.
- Формальний підхід до скарг і заяв
Часто суди та державні органи розглядають скарги поверхово, без ретельного дослідження фактів, що порушує суть права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13 Конвенції).
- Вплив корупції та політичного тиску
Політичні або економічні інтереси можуть впливати на прийняття судових рішень, підриваючи довіру до системи.
- Недостатня обізнаність громадян про механізми захисту прав
Люди часто не знають про можливість звернення до ЄСПЛ або про національні способи оскарження порушень.

Висновки

Справедливість є однією з ключових цінностей, яка гарантує дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Головним завданням судової влади є забезпечення утвердження принципу справедливості, що закріплено в міжнародних правових актах, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Цей документ, ратифікований Україною, є невід'ємною частиною національного законодавства і встановлює право на справедливий суд як фундаментальне право людини. Україна, взявши на себе міжнародні зобов'язання, забезпечує виконання Конвенції та реалізацію права на справедливий суд.

Особливу роль у цьому відіграє практика ЄСПЛ, яка має пріоритет над національним законодавством. Проте для вдосконалення механізму застосування цих норм необхідно проводити ретельну юридичну експертизу законопроектів, адаптуючи їх до європейських стандартів. Це завдання є особливо актуальним для України в контексті її прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу.

Варто зазначити, що для подальшого вдосконалення правосуддя необхідно: забезпечити доступність судів для всіх верств населення; гарантувати належне виконання судових рішень; підвищувати професійний рівень суддів та працівників правозастосовних органів; активніше впроваджувати європейські стандарти правосуддя в українську судову практику. Україна, прагнучи інтегруватися до Європейського Союзу, має докладати зусиль для дотримання стандартів верховенства права. Забезпечення права на справедливий суд і ефективний юридичний захист є не лише зобов'язанням перед міжнародною спільнотою, а й перед власними громадянами, що є основою справжньої правової держави

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.).
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів No 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. No 475/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text> (дата звернення: 17.05.2021).
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. No 192-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2015. No 18. Ст. 132.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
7. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. No 3477-IV.
8. CASE OF ADOLF v. AUSTRIA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?itemid=001-57417>.
9. CASE OF OPALENKO v. UKRAINE. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?itemid=001-244096>.
10. CASE OF KORNIYETS AND OTHERS v. UKRAINE. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?itemid=001-244003>.
11. ОГЛЯД рішень Європейського суду з прав людини (листопад 2024 року). URL: <https://court.gov.ua/>.
12. Практика ЄСПЛ у справах проти України та інших держав – членів Ради Європи: відбувся круглий стіл. URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/298864-praktika-espch-po-delam-protiv-ukrainy-i-drugikh-gosudarstv-chlenov-soveta-evropy-sostoyalsya-kruglyu-stol> (дата звернення: 26.04.2024).
13. Україна має виконати понад 100 провідних рішень ЄСПЛ: яких системних проблем вони стосуються. URL: <https://zmina.info/>.
14. Городовенко В.В. Принципи справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. // Адвокат. 2012. No 2. С. 20–24.
15. Антошкіна В. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики ЄСПЛ під час здійснення судочинства в Україні. // Філософські та методологічні проблеми права. 2019. No 2. С. 117–118.